

PREDGOVOR

Govor(e)ni jezik je prije svega pokret, i njegove akustične i njegove vizualne slike proizlaze iz pokreta – zvuk je tek jedno obličje pokreta u jeziku. Sve su osnovne dimenzije ljudskosti sadržane u jeziku jer je kognitivno, afektivno i društveno neodvojiv od čovjeka. Jezik je do te mjere značajan ljudskome biću da jezična znanost ima šire značenje i doprinosi saznanjima o prirodi ljudskoga bića.

Sredstva govorenoga jezika i njegove strukturalne forme razlikuju se od onih u pisanome jeziku. Govoreni jezik raspolaže vertikalnom dimenzijom u strukturi izraza, dok pisani jezik funkcionira u jezičnom kontekstu koji većim dijelom sam stvara i pritom je eksplicitniji i linearniji u vremenu. Govoreni se jezik ne ograničava na izgovorene riječi unutar jezičnoga sustava. Uz ritam, naglasak, intonaciju, tempo, stanke i tišinu, on također raspolaže posturomimogestualnim⁴ ili suprasegmentalnim vizualnim manifestacijama kao što su držanje, pokreti ruku i čitavoga tijela, izrazi lica, igre pogleda i dodira. Mnogolikošću svojih sredstava govoreni jezik učinkovito udovoljava retoričko-stilističkim potrebama, zahtjevima ekonomičnosti i zalihosti⁵ u jeziku te kreativnom obogaćivanju cjelokupnoga usmenog izražavanja.

Misao i jezik su utemeljeni u tjelesnom iskustvu, aktivnosti i životnoj stvarnosti. Metaforizacija prostora i tjelesne aktivnosti u prostoru i životnoj svakodnevnici izgrađuju govoreni jezik⁶ i na verbalnoj i na vizualnoj, posturomimogestualnoj razini. Metaforizacija⁷ ili prijenos analogijskih veza s konkretnog na apstraktni plan utječe na kognitivnu ekonomiju na razini iskazivanja i interpretacije.⁸

Petar Guberina već 1939. vizualna obilježja govorenoga jezika: mimiku, pokrete i položaje tijela, svrstava zajedno s intonacijom, ritmom, intenzi-

⁴ Francuski termin *posturomimogestuelle* prvi puta se koristi u knjizi: Cosnier, Jacques / Brossard, Alain. 1984a. *La communication non verbale*, Neuchâtel / Paris: Delachaux et Niestlé.

⁵ Time se skraćuje horizontalna, vremenska linija toka izraza.

⁶ *Govorni jezik* (franc. *langue parlée*) je, za razliku od primjerice znakovnoga jezika glu-honijemih, nastao iz usmene jezične djelatnosti i ostvaruje se u usmenom i pisanom obliku. *Govoreni jezik* (*langue orale*) jest ujedno i govorni jezik te se ostvaruje u usmenom obliku. Svaki je *prirodni jezik* (*langue naturelle*) izrastao iz govorenoga jezika, oblikovan uporabom unutar određene sociokulturne jezične zajednice.

⁷ *Metaforá* (grč.) – prijenos, premještanje

⁸ Ivas (1991/2) zaključuje da je gestovna metafora pokazatelj govornikova pojačanog vizualiziranja sadržaja i pojačane svjesnosti o predmetu vlastita govora u težnji da bude shvaćen i prihvaćen.

tetom, stankom, rečeničnim tempom i situacijom u *neleksikološka jezična sredstva* ili *vrednote govor(e)noga jezika*.⁹ Autor konstatira da usmena jezična djelatnost nije samo skup glasova i glasovnih kombinacija, nego uključuje i pokrete i položaje tijela, izraze lica, a ponekad i dodire koji uz odgovarajuću intonaciju, ritam, tempo i stanku obogaćuju govorenu komunikaciju licem u lice.

Od 1990. godine bilježimo i proučavamo vizualne i verboakustične manifestacije u govornim interakcijama zabilježenima na videosnimkama. U ovoj su knjizi objedinjena neka od naših dosadašnjih zapažanja o problematici vizualnih obilježja govorenoga jezika u sprezi s izgovorenim dijelom iskaza.

U prvom dijelu knjige razmatramo ulogu i status posturomimogestualnih manifestacija u odnosu na sveukupnu govorenu jezičnu djelatnost i njezinu pragmatiku.¹⁰ Posturomimogestualne manifestacije u razgovornoj interakciji svrstavamo u vizualna obilježja govorenoga jezika. Radi se o sintetičkim, neraščlanjivim i nearbitrarnim konvencionalnim manifestacijama koje su sastavni dio verbalnog sloja globalnoga govorenog izraza s kojim su povezane vremenski, ritmički, semantički i pragmatički te imaju važnu ulogu na nekoliko razina:

- razini izričaja, iskaza i diskursa: amblematičke¹¹ geste mogu nositi iskaz bez pratećeg zvuka, silingvističke geste u sprezi s verboakustičnim elementima tiču se sintakse, prozodije te semantičko-pragmatičkog sadržaja iskaza unutar pripadajućeg diskursa;¹²
- razini organizacije su-obraćanja te strukturacije interakcije i njezinih komunikacijskih jedinica (govorni čin, intervencija, izmjena, sekvenca, modul, interakcija, susret): sinkronizacijske geste, fatičke i regulacijske;
- razini šireg konteksta i situacije u kojima se iskaz javlja: geste samousredotočenja¹³ i ludističke¹⁴ geste, te geste prilagođavanja i namještanja.

⁹ *Valeur logique et valeur stylistique des propositions complexes / Logička i stilistička vrijednost složenih rečenica.*

¹⁰ Franc. *langage oral*

¹¹ Ili kvazilingvističke

¹² McNeill (1995: 16) nudi engleski termin *cohesives* ili *vezne geste* za ponavljane tjelesne pokrete koji stvaraju veze među dvama manjim ili većim dijelovima diskursa te omogućuju stvaranje koherentne strukture u usmenome diskursu.

¹³ Engl. *self-centered gestures*; franc. *gestes auto-centrés*.

¹⁴ Npr. poigravanje predmetima: olovkom, upaljačem, privjeskom za ključeve itd.

Usmena jezična djelatnost uz linearnu progresiju segmenata, zvukova i riječi, uključuje i splet trenutačnih, nelinearnih, vizualnih elemenata kod kojih sve može biti cjelina i dio, ovisno o konkretnoj jezičnoj pragmatici u danoj situaciji. Ovi potonji stvaraju dojam vidljivosti i opipljivosti govornikovih i sugovornikovih misli i osjećaja te su, upravo zbog labavije podložnosti ili veće nepodložnosti konvenciji, izražajno neiscrпно kreativno sredstvo misaono-jezičnoga izraza koji iskazu daje sintetičan pojavni lik, naravno uvijek i jedino u povezanosti s ostalim jezičnim elementima.¹⁵

U drugome dijelu knjige razmatramo ulogu vizualnih obilježja govorenoga jezika u govorno-jezičnoj pragmatici.¹⁶ Proučavati govoreni diskurs ne uzimajući u obzir njegovu uronjenost u sveukupni govorno-jezični događaj, znači zanemarivati čitav niz elemenata koji taj govor uobličuju. Na razini iskaza, geste obnašaju kako semantičku tako i pragmatičku funkciju, a na razini diskursa povezuju dijelove diskursa u povezane, koherentne cjeline.

Znanstveno proučavanje koje se dotiče srodnih pojmova kao što su jezik, jezična djelatnost, smisao i komunikacija, upućuje na heterogenost govorno-jezičnih manifestacija. Tako se Greimas (1970) izjašnjava za poopćenu, sinkretičku¹⁷ semiotičku teoriju koja razmatra označitelje u svojoj njihovoj raznolikosti. Cosnier (1982b), pak, promatra jezičnu djelatnost kao heterogeni makrosustav koji obuhvaća više sinergijskih mikroskupova: verbalni, gestualni, vokalni itd. Jezični sustav je dio veće cjeline koja obuhvaća i druge modele izražavanja svojstvene nekoj sociokulturnoj zajednici.

Manifestacije govorenoga jezika obuhvaćaju različita semiotička ponašanja ili djelovanja karakteristična za određenu jezičnu i sociokulturnu zajednicu. Unatoč svojoj konvencionalnosti, ljudska jezična djelatnost nije sazdana isključivo od arbitrarnih, imanentnih i autonomnih sustava kodova. Stoga jezična djelatnost¹⁸ obuhvaća značenjske cjeline sastavljene od različitih semiotičkih ponašanja, a zajedničko im je da služe kao sredstvo izražavanja i komunikacije u nekoj sociokulturnoj jezičnoj zajednici. Posrijedi je, dakle, viši rodni pojam koji pokriva bit jezika kao sustava,¹⁹ no i čitav niz drugih načina predstavljanja.²⁰ U tom smislu pridjev govorno-jezični²¹ rabimo za sve što se odnosi na jezičnu djelatnost.

¹⁵ Petar Guberina, *Povezanost jezičnih elemenata*

¹⁶ Franc. *pragmatique langagière*

¹⁷ Sinkretičkima smatramo semiotičke teorije koje podrazumijevaju više oblika govorno-jezičnih manifestacija. Primjerice, usmena komunikacija nije samo jezična, nego uključuje i govorno-jezične elemente kao što je posturomimogestualnost.

¹⁸ Franc. *langage*

¹⁹ Franc. *langue*

²⁰ Franc. *représentation*

²¹ Franc. *langagier*

U trećem dijelu knjige bit će riječ o vizualnim obilježjima jezične djelatnosti i metaforizaciji kao sredstvu govorno-jezičnoga izraza. Iskustvo tijela u prostoru i svakodnevnome životu očituje se u svim slojevima govorno-jezičnog izraza, pa tako i u koverbalnim (uzgovornim) tjelesnim pokretima koji su nerijetko posturomimogestualne metafore.

Praktične radnje i iskustva utječu na sve vidove usmenoga jezika, na segmentalnoj i suprasegmentalnoj, verbalnoj i vizualnoj (posturomimogestualnoj) razini. Proučavanja iznesena u knjizi utemeljena su na dugogodišnjim promatranjima razgovornih gesta²² u sprezi s riječima govorenoga jezika u kontekstu istraživanja vizualnih i verboakustičnih manifestacija na videosnimkama usmenih interakcija.

Izrazi lica, držanje, geste ruku i tjelesni pokret uopće vizualno predočuju tijesnu semiotičku isprepletenost pokreta, praktičnog iskustva i riječi kako unutar ljudske misli tako i unutar čovjekova usmenog izraza. Važan dio te isprepletenosti proistječe iz metaforizacije ili analogijskog povezivanja dvaju pojmova koji dijele jedno ili više obilježja, dok inače pripadaju različitim kategorijama.

Mišljenje i govorenje su iskustveno doživljeni kao i praktična radnja hodanja, trčanja, rukovanja predmetima. Međutim, za razliku od nabrojenih praktičnih radnji koje se realiziraju u vanjskom materijalnom svijetu, mišljenje i govorenje su transponirani u virtualnost kognitivne i jezične stvarnosti. Govoreći, *rukujemo* pojmovima koristeći se riječima i gestama kao da se radi o tvarnim predmetima iz vanjskog materijalnoga svijeta. Etimologije riječi koje se odnose na apstraktne pojmove često kriju metaforičko izvorište u konkretnoj tvarnoj pojavi iz našega praktičnog iskustva. Na primjer, latinski glagol *COMPREHENDERE* odgovara značenju engleskih glagola *CATCH*, *GET*, *GRASP*, *COMPREHEND*; francuskom glagolu *SAISIR* i *COMPRENDRE* te hrvatskom glagolu *SHVATITI*. Sve te riječi u sva četiri jezika dijele isto metaforičko izvorište: *RAZUMIJEVANJE JE HVATANJE*. Uzgovorna metaforička gesta hvatanja zamišljenog predmeta u gestikulacijskom prostoru kao da vizualno oživljava *mrtvu*²³ ili zaboravljenu metaforu unutar jezičnog sustava.

²² Pod terminom *gesta* podrazumijevamo sve aspekte vidljivih tjelesnih pokreta koje ne ispunjavaju isključivo neku praktičnu životnu radnju, nego proizlaze iz usmenog iskazivanja. Kako se termin *gesta* prečesto ograničava samo na pokrete ruku, termin *posturomimogestualnost*, odnosno *PMG*, izričitije uzima u obzir važnost ukupnost pokreta tijela.

²³ Pojam *la métaphore morte* u djelu Paula Ricœura pod naslovom *La Métaphore vive* (Seuil, Paris 1975).

Budući da su riječi i geste dio istog jezičnog i kulturnog modela izražavanja, moguće je otkriti veze i suodnose metaforičkih prostiranja u verbalnim i posturomimogestualnim²⁴ modelima izraza unutar određenoga govorenog jezika. I riječi i geste proizlaze iz praktičnih radnji i iskustava životne svakodnevice i ostaju time duboko prožeti i na apstraktnoj razini.

Metaforama općenito povezujemo pojmove iz različitih iskustvenih područja. Suodnos stvarnost-misao-izraz tako se manifestira u usmenome diskursu i na vizualnom planu kroz posturomimogestualne metafore tj. kroz predočivanje apstrakcije pomoću konkretnog tjelesnog pokreta. Metafora omogućuje drugačije viđenje stvarnosti,²⁵ a PMG metafora govorniku i sugovorniku omogućuje, uz verbalno organiziranu govorenu poruku, razmijeniti svoje predodžbe na vizualnom planu: nerasčlanjeno, sintetički, globalno i simultano.

Strukturiranje prostora i našega svakodnevnog života u tom prostoru služe kao osnova za strukturiranje ostalih područja spoznaje i jezičnog izražavanja (temporalnost, pojmovi i apstraktni odnosi). Svaki prirodni jezik nudi svoje vlastite modele za strukturiranje prostornih kategorija, kao i svoje vlastite modele metaforizacije na sintaktičkoj, semantičkoj i pragmatičkoj razini.

Jezična djelatnost se u svojem usmenom ostvaraju manifestira u dinamičkom strukturiranju svojih višestrukih elemenata, segmentalnih i suprasegmentalnih, u prostornoj dimenziji. Posljedica toga je da se govoreni iskaz u svojoj cijelosti sastoji od linearnih, segmentalnih elemenata iz jezičnog sustava i suprasegmentalnih elemenata²⁶ govorenoga jezika u širem smislu.²⁷ Navedeni čimbenici tvore sveukupni govoreni iskaz unutar zadanoga konteksta i situacije. Jezična djelatnost ljudskoga bića obuhvaća, s jedne strane, samodostatni jezični sustav, a s druge strane, suprasegmentalna sredstva govorenog izraza, više ili manje ovisna o kontekstu i situaciji komunikacije. Suprasegmentalna sredstva doprinose učinkovitosti sveukupnoga govorenog iskaza.²⁸ Čovjek se služi metaforizacijom i u verbalnom i u posturomimogestualnom iskazu da bi ispunio potrebe ekonomičnosti i učinkovitosti jezične djelatnosti u praksi. To podrazumijeva da i verbalna i vizualna razina govorenog iskaza proizlaze iz zajedničke jezične djelatnosti.

²⁴ Skraćeno PMG.

²⁵ Zbog toga se osim o izražajnom, radi i o učinkovitom kognitivnom postupku.

²⁶ Intonacije, ritma, tempa, intenziteta, pauza, izraza lica i pokreta tijela općenito.

²⁷ Franc. *langage oral*

²⁸ Pragmatička ekonomija usmenog izražavanja.